

האם השפה העברית מחברת או מנתקת בין הישראלי ליהודי

מאת // רוביק רוזנטל

thinkstock: 0171

האם

העובדה שאנחנו מדברים בעברית, שפת התנ"ך והתלמוד, שפת התפילות והיצירה היהודית לאורך אלפי שנים, עושה אותנו במובן כלשהו יותר "יהודים"? והרי ניתן לטעון שהשפה אינה אלא כלי, וכי יהדותנו היא עניין של אמונה, ידע, פעולה וזהות. מי שאינו מאמין, או אינו יודע, או אינו פועל כיהודי, או אינו חש יהודי אף כי הוא מדבר עברית, השפה לא תגדיר אותו כיהודי או תקשור אותו ליהדות, ולהפך. על השאלה, ועל הטענה שכנגד, אנסה להשיב כאן.

מ"יהודית", דרך יידיש ולדינו, ועד "ישראלית"

שער לדיון הוא שמה של השפה שבה אנו מדברים. מדוע אין היא נקראת "יהודית" אלא "עברית"? האמת ההיסטורית מורכבת יותר. השם "עברית" הוענק לשפה רק בימי הביניים. רש"י כותב: "לשון עברית לשון ענקים היא", וגם כאן "עברית" היא שם תואר של "לשון". הצירוף המוקדם יותר הוא "לשון עברי", המופיע במדרשים. בתלמוד ובמדרשים "עברית" לעצמה היא שפה שבה מותר לכתוב גט, והכוונה לארמית.

איך אם כן נקראה השפה העברית קודם לכן? היא אכן נקראה "יהודית". יהודית היא השפה של בני ממלכת יהודה, השפה שבה נכתב התנ"ך ובה דיברו בימי התנ"ך, וזאת על פי שש הופעות במקרא. "וַיַּעֲמֵד רַב־שָׁקָה וַיִּקְרָא בְּקוֹל־גְּדוֹל יְהוּדִית, וַיְדַבֵּר וַיֹּאמֶר שָׁמְעוּ דְבַר־הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל מֶלֶךְ אֲשׁוּר", כך במלכים ב', בישעיהו ובדברי הימים. רבשקה עושה מעשה דובר צה"ל במבצע "צוק איתן", ומדבר אל האויב, היהודי במקרה זה, בשפתו. ספר נחמיה עוסק בנישואי תערוכת בזו הלשון: "גַּם בְּיָמֵי הַהֵם רָאִיתִי אֶת־הַיְהוּדִים הַשִּׁיבוּ נָשִׁים אֲשֶׁר־דִּיּוּת, עֲמָנוּיֹת, מוֹאֲבִיּוֹת; וּבְנֵיהֶם חָצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁר־דִּיּוּת, וְאֵינִם מְכִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית, וְכָל־שׁוֹן עִם וְעִם", והרי לכם קשר קדום בין שפה וזהות.

לצד היהודית צמח בארץ ישראל דיאלקט

נוסף, שונה באוצר המילים שלו, בתחביר ובדקדוק ומושפע מן הארמית, שלא זכה להיכנס כמעט לתנ"ך, והוא הדיאלקט הגלילי. לאחר שגלתה יהודה והיהודית חדלה לחיות, הפך הדיאלקט הזה לשפת תושבי הארץ. בו נכתבה המשנה, ובהמשך, בצוותא עם הארמית, נכתבו התלמוד והמדרשים. רובד לשון זה קרוי לשון חכמים. מצעד השמות לא תם. לסופרי ההשכלה ולציונים הנלהבים, מחדשי השפה, "עברית" הייתה השם המובן מאליו, שהרי "עברית" היה שם התואר המחבר בין היהודי לארצו, בין העם והטריטוריה הקדומה: עבודה עברית, מדינה עברית ושפה עברית. בשנות ה-60 של המאה הקודמת טבע הבלשן חיים רוזן את הצירוף "עברית ישראלית". בישראל, אמה, זוכה העברית הקדומה למגוון רחב של שינויים, תוספות ומאפיינים, והיא ראויה בתיאור מחדש. בשנים האחרונות השליך גלעד צוקרמן לזירת הדיון שם חדש לשפה: "ישראלית". צוקרמן הציע את תיאוריית הנתק: השפה שבה אנו מדברים אינה "עברית" המשתנה השתנות טבעית, אלא שפה חדשה, על בסיס שפות אירופה, ובעיקר יידיש.

מה קרה אם כן לשפה הקדומה, "יהודית"? היא נותרה ספונה בדפי המקרא, אבל השם החליף בעלים. בהיפרבולה היסטורית זכינו לעשרות שפות יהודיות: "יידיש", מילולית: יהודית; "ג'ודזמו", היא לדינו, מילולית: יהודית; וכן יהודית מרוקאית, יהודית בגדדית ורבות אחרות. השפות היהודיות כולן אינן עברית, אלא הן גרסאות של שפות שבתוכן חיו היהודים: גרמנית, פולנית, ספרדית, ערבית ועוד. בכל השפות האלה נמצאו שקיעי עברית, אבל אפילו ביידיש, העברית היא מרכיב שאינו עולה על עשרה אחוזים מאוצר המילים, והוא נהגה בדרך הסלבתית-אשכנזית.

גישת הנתק של אדם ברוך ושל החרדים

שמה של השפה אינו פותר את השאלה. מי יהודי יותר? דובר השפה היהודית באחת התפוצות, שבה העברית בטלה בשישים? דובר

השפה הישראלית, אם לקבל את טענתו של צוקרמן, שניתקה ממורשת העברית? דובר השפה התלמודית המעורבת, שהארמית הולכת ומשתלטת עליה, אבל היא שפת ההלכה היהודית? והאם אכן אנחנו מדברים היום בשפה היהודית הקדומה, שפת התנ"ך, שהיא שפה גבוהה, בנויה בתחביר קדום וזקוקה לפרשנים ומדריכים? העמדה שאני רוצה להציג לדיון היא שהשפה היום היא היסוד הממשי של הזהות שלנו כיהודים ישראלים. היא אינה סותרת זהויות אחרות במרחב הלשוני הארץ-ישראלי, כגון הזהות הערבית-ישראלית, או הזהות היהודית-לא ישראלית. השפה שאנו מדברים מנהיגה את התפקיד שמילאה ההלכה עד העידן המודרני, שבמסגרתו נוצרה היהדות המודרנית והתגבשה התנועה הציונית כתנועה לאומית יהודית. השפה לא מילאה את התפקיד הזה לאורך שנות הגלות. היהודים היו עם רב-לשוני, ולשפת היהודים, שאינה עברית, היה תפקיד משמר ומייצר זהות לא פחות מזה של שפת הטקסטים הדתיים. שפת הטקסטים עצמה הייתה בעיקרה ארמית, שפת הגמרא. החומות המדומיינות ששמרו על היהדות היו חומות ההלכה, ובעקבותיה העולם המעשי של קיום המצוות, לא חומות השפה.

את עולם ההלכה שנדחק בפני המודרנה היהודית היה צריך למלא בתוכן ממשי: היסטוריה משותפת, טריטוריה משותפת ושפה משותפת. עם ההיסטוריה המשותפת יש לצינות וליהודי ארץ ישראל יחסים מורכבים של געגועים ודחייה. את הטריטוריה המשותפת אנחנו חולקים עם עם אחר. השפה המשותפת היא מרכיב הזהות השלם, האופייני, וגם אם היא כרוכה היום באי-נחת ובחרדה, היא הזירה שבה מתרחשת הזהות היהודית של הישראלים. השאלה הפתוחה עדיין היא האם זוהי זהות של חיבור בין הישראלי ליהודי, או שפת הזהות של הישראלים במנותק מהיותם יהודים. במשפט אחד: האם העברית המודרנית היא שפת חיבור או שפת נתק?

לטענה כי מדובר בשפת נתק חברה קואליציה מוזרה. החרדים של היישוב הישן נאבקו מאבק מר במחדשי העברית, כי ראו בחידוש מעשה תועבה של חילול

הקודש. לטענתם, בכל מילה בעברית טמון מטען הקדושה והיראה. "משפט" הוא משפט האל, "ביטחון" הוא אמונה, "שר" הוא גדול בתורה, "משכן" הוא היכל הקודש. את תפיסתם ביטאו בפשקווילים, בדרשות ובקינות, ובחילול מצבתו של אליעזר בן יהודה, עד היום הזה. את העברית החדשה הם מכנים בזלזול "עבריס", במלעיל, להבחינה מלשון הקודש.

עמדת ניתוק מתונה יותר, אך לא שונה במהותה, הציב אדם ברוך בכתביו ובספרו "בתום לב". ברוך טען שהעברית של הישראלים משבשת ואף מבטלת את ההוראה המשוקעת בטקסט הדתי, ומחילה על אוצר המילים והביטויים של העברית ההיסטורית הוראה חדשה, הניתנת להבנה רק במרחב המודרני-חילוני. הוא קרא לכך "שפה ישראלית" מול "שפה יהודית", וטען שאלו שפות נפרדות.

על פי אדם ברוך, הניתוק בין היהודית והישראלית מייצג את המרחק הבלתי ניתן לגישור בין התקופה התלמודית לתקופה המודרנית. "נימוס" פירושו בשפת התלמוד נוהג, ובשפה המודרנית, גינונים. "נמושה" של התלמוד היא זקן, ושל ימינו חדל אישם. "רבנות" בלשון המשנאית היא שררה, נוסח "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות". "רבנות" בעברית הישראלית היא מוסד המסדיר מטעם המדינה את ענייני הדת. ברוך טוען אם כך שהשימוש המודרני בלשון חכמים אינו אלא שימוש שרירותי במילים ובביטויים, לכל היותר בדרך אסוציאטיבית, וכי אין כאן צמיחה אלא שירוש העולם הלשוני של העבר והצמחת עולם לשוני חדש יש מאין.

תפיסת הנתק הגיחה ממקום צפוי פחות, והיא הטענה הבלשנית שהעברית צברה מאפיינים לשוניים המנתקים אותה מהעברית הקלאסית. את הטענה הזו הציג בעבר הבלשן פול וקסלה, שקשר את העברית החדשה בעיקר ליידיש, וממשיך אותה בעוז גלעד צוקרמן. בעוד הטענה של החרדים היא תיאולוגית, והטענה של ברוך היא פרשנית-תרבותית, הטענה של וקסלה וצוקרמן היא בלשנית, והיא מתייחסת בעיקר לתחביר העברית החדשה ולפונולוגיה שלה. לטענתם, אנחנו בונים משפטים על

דרך היידיש, והוגים עיצורים בדרך היידיש ושפות אירופיות נוספות. יצוין שהעמדה של צוקרמן - ואף זו של וקסלר לפניו - לא זכתה לתמיכה ולו מבלשן ישראלי אחד, שכן היא אינה עומדת במבחן העובדות הלשוניות. אוצר המילים העברי נשען על העברית הקלאסית באופן ישיר או בדרך הגזירה. המורפולוגיה של העברית החדשה היא שמית, כמו העברית הקלאסית ועל בסיסה. התחביר והפונולוגיה עברו שינויים לאורך הדורות הרבה לפני העברית החדשה. לעברית אין ולא היו פונולוגיה אחת ותחביר אחד. אנשי הצפון של ימי התלמוד לא הגו ע' וח' גרוניות, כדרך הספרדים והתימנים עד היום. הצירוף "מה נשמע" בנוי אולי בתחביר סלבי, אבל אנחנו אומרים "ילד יפה" כדרך העברית לדורותיה, ולא "יפה ילד" כדרך היידיש, ו"פרת משה רבנו" ולא "משה רבנו פרה" (משה רבנוס קיעלע) כדרך היידיש, ואלו טעויות בלבד.

הנהו, האופק וההד כדיומי למסורת, לתרבות ולדורות

העמדה שאני מציג להלן היא שהעברית הישראלית היא שפת חיבור ולא שפת נתק. לצורך הטענה אשתמש בשלושה דימויים: דימוי הנהו, דימוי האופק ודימוי ההד. הבסיס לדימויים הוא העמדה שמציע הפילוסוף הגרמני בן המאה ה-20 הנס גאדאמר, העמדה ההרמנויטית. על פי תפיסה זו אנו פועלים בתוך אופק תרבותי כפרשנים של מה שהוא מכנה "מסורת". מילה זו, שקיבלה בשיח הישראלי משמעות של חזרה מתפנקת ובררנית לדת, משמשת אצל גאדאמר כמונח מפתח של התרבות: איננו פועלים בחלל ריק, אנחנו תמיד ממשכים, אנחנו פרשני העבר הלגיטימיים, והמסורת של מחר מכילה כבר את הפרשנות שלנו. את המסורת אפשר לדמות למעין נהר, נהר הדורות התרבותיים.

האופק הוא תחום הידע, ההתייחסות והקבלה של כל מה שהתרבות מציעה לנו. באופק היהודי נוכחים כמונח הטקסטים היהודיים הרבים, אבל לא רק הם. באופק של תור הזהב בספרד נכחו התרבות הערבית המפותחת של אותם ימים והתרבות היוונית, בעוד באשכנז נסגר האופק בפני יסודות התרבות הנוצרית. ההשכלה היהודית הרחיבה את האופק כך שיכל את אוצרות התרבות הלא יהודית. אנחנו בוחרים אם כן בחירה אורכית ורוחבית. הבחירה האורכית היא בחירה פרשנית: אל מה ובאיזו דרך אנו מתייחסים במסורת הנתונה לנו. הבחירה הרוחבית היא בחירה תרבותית: מהם העולמות התרבותיים המפרנסים אותנו כיוצרי תרבות וכפרשנים. ההרמנויטיקה של גאדאמר היא אפוא חיבור המבוסס על בחירה מתמדת, היפוכו של ניתוק.

השפה העברית היא מקרה דוגמה מרתק להשקפת גאדאמר. כל שפה היא תהליך הרמנויטי שבו מקבל כל דור את השפה שהתעצבה על ידי אבותיו, משתמש בה ומשנה אותה על פי מציאות חייו ובתוך האופק התרבותי-לשוני שבו הוא פועל. מכאן שהניתוק אינו אפשרי כלל. באשר אנו משתמשים במילה עברית, בצירוף עברי או קוראים טקסט עברי ומפרשים אותו, אנו משתתפים בעבודת הדורות וממשיכים בעבודת המסורת, בהוראתה הרחבה, הגאדאמרית.

גאדאמר מציע עם כן תשובה לאדם ברוך: המילה התלמודית זוכה לפרשנות חדשה, לא להוראה שרירותית, מקרית או אסוציאטיבית. בכך אנחנו פועלים כממשיכים, לא כמנתקים. זו ודאי התשובה לעמדה החרדית: משפט האדם, הרעיון של עושה המשפט, פועל במסורת המשפט המקראי ומעניק לו פרשנות מודרנית.

ובכל זאת, התשובה הזו כרוכה באינחת. מהי הערובה לכך שיש כאן פרשנות? אולי אין כאן אלא עצלות, שהיא על פי גיא דויטשור כוח מניע רבי-עוצמה ביצירת הלשון? יש מילה, משתמשים בה, וכל משמעות שניתן לה לגיטימית - אך לא בהכרח תואמת את המשמעות הקדומה. כאן אני מכניס לתחום הדיון את הדימוי השלישי, דימוי ההד, או תיבת התהודה. דימוי תיבת התהודה אינו של גאדאמר, מרבה להשתמש בו חיים באר. שגם הכניס לשח הזוהר את המונח "ארון הספרים היהודי". על פי הדימוי הזה, השימושים והמשמעות של מילה, של צירוף או של

טקסט כלשהו המצויים באופק שבו אנו פועלים אינם הולכים לאיבוד, הטקסט כבר טעון בהם. לא תמיד אנחנו מודעים לקיומו של ההד, אבל ההד הוא חלק מהתהליך הפרשני. במילה "נימוס" בלשון מימנו, שהוא מערכת כללים בדרגה זו או אחרת של חיוב, מהדהד הנימוס התלמודי, שבו כבר מהדהד ה"נימוס" היווני. הבו לרבנות העולה ממסכת אבות מהדהד בשנאת הרבנות המודרנית המשותפת ליהודים רבים. כך הנמושה. באשר אדם זקן נחשב חסר תועלת ועובר בטל, זכתה הנמושה להרחבת משמעות.

יש אלוהים: בין "בעזרת השם" ל"OMG"

התהליך הפרשני משמש בשיח היומיומי, בדיונים אקדמיים וספרותיים, בתחומי החינוך וההשכלה, המשפט וחיי המדינה. כך המילה המרכזית כל כך בשיח היהודי, "תורה". הוראתה המקורית היא מכלול המצוות, הידע והאמונות שיש להכיר על מנת לעבוד את האל, וכן הספר או הספרים המאגדים את המכלול הזה. בעברית החדשה זכתה "תורה" להרחבת משמעות, והוראתה מכלול ידע ומחשבה בתחום כלשהו של אדם או קבוצה כלשהם. כך נוצרו גם צירופי סמיכות רבים כגון תורת הנפש, תורת ההיגיון, תורת ההסתברות, תורת המשחקים ועוד. תהליך דומה אירע למילה "משנה" שמקורה תלמודי.

בתחום התרבות והתקשורת ניכרת חיבה יתרה למונחים מן המקורות. המילים "שחרית" ו"מנחה", שמקורן תלמודי והן מתייחסות לתפילה ולטקסים דתיים, התקבלו כשמות לאירועים תרבותיים המיועדים לכול. "מעריב", שמה של תפילה, היה לשם פרטי של עיתון על שום שהופיע בעבר בשעות הערב המוקדמות, ונחשב כמעין תפילת ערב בימים שהכול קראו עיתונים בשקיקה. המילה "מוסף" התגלגלה גם היא מתחום התפילות אל תחום התקשורת. "הדרן" היא מילה ארמית-תלמודית, שפירושה שאל הסוגיה שנלמדה נשוב ונחזור בעתיד. בעברית החדשה פירושה קטע נוסף שנותן אמן בתום ההופעה לאור בקשת הקהל. השימוש החדש בנוי על תשתית איתנה של הוראה תלמודית, גם אם אינה מוכרת לרובו של הציבור החילוני.

"הכנסת", היא בית הנבחרים הישראלי, הוא שם שנקבע במהלך פרשני מודע בעקבות כנסת הגדולה של ימי התלמוד, שהיוותה מוסד מחוקק עליון. המילה "משכן", שמקורה בבית הפולחן העברי הקדום, אומצה כשם למעונות רשמיים, כמו משכן הכנסת, משכן הנשיא, המשכן לאמנויות וכדומה, על מנת להעניק להם הילה וכבוד. המילה "ועד" נלקחה אף היא מלשון חכמים, ושם פירושה דווקא פעולת ההתכנסות, בעוד בעברית החדשה פירושה המוסד המתכנס. "ועד" היא מקורו של החידוש "ועדה". גלגולים שונים הביאו מילים כמו "שביתה", "אזכרה", "עצרת", "מעמד" ואחרות מן הספרות הדתית אל העברית החדשה. תהליך פרשני מתעורר כל על המילה "כפרה". משק כנפיה של המילה הזו מרחף על הפעולה הפולחנית. המקריב קורבן מבקש לכפר בכך על עוונותיו, ומצפה לסליחתו של האל. "כפרה" קרובה

בהוראתה לסליחה ולמחילה, ובתפילת יום הכיפורים נמצא השילוש "סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו". חז"ל עוסקים בקשר בין קורבן לכפרה. באשר אדם נידון למות בחטאו, בא הקורבן מן החי, מכפר על חטאו ומציל את חייו. מן הצד זו נראית עורמה יהודית עתיקה המאפשרת לקיים דיאלוג עם האל הזועם ולשמור בכל זאת על הנפש. דוברי העברית הרחיבו את רכיב התחליף שבהוראת כפרה לכלל הוראה בפני עצמה, ובכך הפחיתו עוד מחומרת הקשר בין קורבן לכפרה. מותו של הקורבן מן החי הוא תחליף העונש הטוטאלי, שהוא מותו של החוטא. בימי הביניים, בהיעדר בהמות גדולות לשחיטה, התגלגל הקורבן לפתחו של לול התרנגולות, וכך נולד אותו "תרנגול כפרות", והוא מקרקר בייאוש עד היום הזה, לפחות כמטבע לשון. התרבות היהודית העממית העניקה לבושים לשוניים שונים לרעיון הכפרה כתחליף, כמו "שיהיה לכפרות", וביידיש: "אויף כפורס", עבור כפרות; וכן "אני צריך אותו לאלף כפרות". הכפרה עברה היפוך: מהקורבן הקשה ביותר לעניין חסר ערך, שאין מהרהרים הרהור נוסף באובדנו.

ועם זאת, נותר בתרבות היהודית רעיון הכפרה החמור: אדם יכול לקחת על עצמו את חטאו של אדם היקר ללבו, להצהיר שהוא תחליף לאדם אחר, ולמעשה שהוא מוכן להקריב עבורו את חייו. זהו רעיון מאוחר אך נפוץ מאוד בתרבות אשכנז, ולא רק בה. בתרבות היהודית הצפון אפריקאית התגלגלה "כפרה" למחוז מפתיע ומשעשע. כאן נאמר על אדם אהוב "כפרה עליך", או "נמשי כפרה עליך", תלך כפרה עליך, ובקיצור ישראלי "כפרה עליך", ובקיצור נוסף "כפרה". ההגייה של המילה מלעילית, והוראת הביטוי: אני אוהב אותך כל כך, שאני מוכן למות במקומך ולכפר על עוונותיך. מכאן נחלצה "כפרה" מן הציירוף המקורי, משאלת המוות נשרה ממנה, וכפרה, כלומה, אני אוהב אותך, את/ה משוש חי. "כפרה" התגלגלה כך, במלעיל, לשיח העברי העממי במשמעות אדם אהוב, וזכתה לפיתוחים כמו פְּפִרִית ופְּפִרונת. מילת יום הדין כפרה (במלרע), הפכה למילת החסד והרחמים כפרה (במלעיל).

הגלגול המפתיע ביותר אירע דווקא לליבת השיח הדתי, והיא המילה אלוהים. בהכללה ניתן לומר שמאמיניו של האל זנחו את המילה, והחילונים אימצו אותה. אלוהים היא מילת מפתח בעברית הישראלית. היא מבטאת רגשות ראשוניים: הפתעה, כעס, ייאוש.

"אלוהים, אני לא מאמין למה שאני רואה!"; "אלוהים אדירים, כל פעם זה קורה לי!"; "מה יש לך, בשם אלוהים?!"; "אל אלוהים!".

אלוהים, ללא תוספות, היא מילה שישראלים רבים משתמשים בה פעמים רבות ביום בנגינות שונות, בדיאלוג או בדיבור אל עצמם. בשימוש גם הגרסאות באנגלית כמו God, או מייגוד, או הנוטריקון האינטרנטי Oh My God - OMG. אלוהים מתגלה שוב ושוב בצירופים ובניבים יומיומיים כמו "יש אלוהים!", קריאת ניצחון ישראלית הנפוצה במשחקי כדורגל, בעיקר בשבתות. יש גם תרגומים:

"אלוהים גדול", תרגום ישיר מ"אללה כרים" הערבי, ו"אלוהים יודע", כלומר, לי אין מושג. תרגום ישיר מאנגלית, God knows. החילונים מדברים אל אלוהים, מתפללים אליו, שרים עליו. "אלוהים שלי, אשר מאחורי הברוש", כתבה תרצה אתר ושרה חוה אלברשטיין, "אלוהי הנשים, אלוהי ההפתעות, אלוהי השמשות והירחים". "אלוהים, אמא", כתב יגאל לב, "אני שונא את המלחמה". "אלוהים שלי, רציתי שתדעי", שר עוזי חיטמן בגרסה לילדים. "הם מסתירים את אלוהים", כתב יהונתן גפן. הוא מתייחס בשייר דווקא לדתיים. אלוהים מוטווה היטב במילות קוד, בברכות ובקללות ערבית שנטמעו בעברית, ובכולן צץ אלוהים המוסלמי. יאללה, וואללה ורַפֵּץ עזודות יחזיו מאז תחילת הלשון העברית בשימושים מגוונים. דווקא הדתיים לפגיהם ממעטים בשימוש בשם אלוהים מתוך נטייה

להתחמק מהאפשרות שלא ייש שם, ובכך להודות שיש בו ממד אנושי ופרטי. גם "יה" ו"אל" נתפסו כשמות שיש להסתיר, וככל שהדתי מחמיר יותר הוא יעשה הכול כדי לא להגות אותם. וכך הלכו ותפסו את מקום אלוהים שמות אחרים. "הקדוש ברוך הוא", "הולך ומשתלט כשמו של אלוהים ככל שהספרות היהודית מאוחרת יותר, ולצדו "ייבונו של עולם". בתנ"ך נקרא אלוהים בתפוצה רחבה יחסית "שם", פעמיים בה' הידיעה "השם", והצורה המיוחדת הלכה והתפשטה עם הדורות. "השם" מכבב בצירופים כמו "השם ירחם", "השם יתברך", "אם ירצה השם", "בעזרת השם". הוא משמש גם דתיים מתונים, גם חזורים בתשובה וגם מסורתיים, ומבחין ביניהם לבין חילונים גמורים.

סכנת הנבערות מרחפת מעל העברית

תורה, כפרה, אלוהים - אלו מקרים שונים של פרשנות חדשה למילים עתיקות ורוויות ביהדות דתית. תהליך זה חל גם על צירופי לשון, על טקסטים ועל סוגות. סוגת התפילה, שיסודותיה טבועים בספר תהלים המופלא, יצרה אלפי תפילות לאורך הדורות, וגם שירי תפילה של משוררים מודרניים, חילונים, כמו יהודה עמיחי ונתן זך. השפה הקדומה, על תכניה וגוניה ונופיה, יושבת בכל משפט בעברית, וכך זורם לו נהר המסורת מ"נעשה ונשמע" ועד "מה נשמע". המבנה של "מה נשמע" אולי יידישאי, הקשר בין מה שאנו שומעים למה שאנו עושים הוא יהודי מאוד. זה הרגע לשוב לסוגיית שמה של השפה. אנחנו מדברים עברית. "עברית" היא מונח מחבר בין היהודי, ממשיך שרשרת הדורות ופרשנה, לבין הישראלי, היהודי המודרני החי

חיבוק תקשורתי

"מעריב", שמה של תפילה, היה לשם פרטי של עיתון על שום שהוא הופיע בעבר בשעות הערב המוקדמות, ונחשב כמעין תפילת ערב בימים שהכול קראו עיתונים בשקיקה. המילה "מוסף" התגלגלה גם היא מתחום התפילות אל תחום התקשורת

במדינה מודרנית. העברית היא גם יהודית, כמובנה המקראי: התנ"ך מהדהד בכל מילה שאנו אומרים בעברית. היא גם יהודית כמובנה התלמודי, כהגדרתו של אדם ברוך. בתחביר העברי החדש משוקעת השיחה התלמודית. תפיסת הנתק אינה עומדת במבחן. טול מן העברית הישראלית את העברית הקלאסית, והיא צונחת כמאפה שהוצא מן התנור קודם זמנו. דבר לא נותר בה. קליפה ריקה.

ובכל זאת, שאלה אחת נותרת פתוחה. לתהליך הפרשני ולמבנה המשולש נהר (המסורת) - אופק (התרבות) - הד (הדורות), נדרש ידע שאינו רק לשוני אלא גם תרבותי. אפשר לצייר לצורך העניין ישראלי לא לגמרי מופרך, שמעולם לא קרא פרק בתנ"ך, פרשה במשנה, שיר של יהודה הלוי, עגנון, ביאליק, עמיחי. ואולי גם אופקיו מצומצמים והידע של העולם הולך ומתמעט. העולם, לא רק הישראלי, מלא באנשים שסיימו י"ב כיתות והם נבערים מדעת. האם דובר כזה, החף מידע תרבותי, הוא פרשן לגיטימי? האם אכן יש לשפתו הד? ומכאן, האם יש חלק כלשהו ללשונו ביהדותו? הוא יגדיר עצמו כיהודי, אבל שפתו לא תסגיר רמז ליהדותו. והאם ישלטו הנבערים על התרבות הישראלית החדשה, על מסדרונות הכנסת ועל אולמות הסטודנטים לתואר הראשון שילמדו כלכלה וניהול ומחשבים? ואם כך הדבה, אולי אדם ברוך צודק?

איני מאמין בכך, שפה אינה יכולה להתנער ממשען הדורות שיצרו אותה. דוברי השפה מכילים את ההד שהיא יוצרת גם אם אינם טעונים ידע ומסורת כרימון. ובכל זאת, המשולש הזה - נהר, אופק והד - דורש טיפוח. לפני זמן מה הזכרתי במפגש עם קהל צעיר מאוד את הביטוי המקראי הנפלא "מצוות אנשים מלומדה". איש מהם לא הכיר את הביטוי. תיבת התהודה אינה מובנת מאליה, וסכנת הנתק ממשיכה לרחף מעל העברית. בלי שפה המתכתבת עם הדורות ועם התרבות היהודית בת אלפי השנים, נהפוך כולנו יצורים גלובליים חסרי פרצוף ותכונות, ונדבר עברית כמצוות אנשים מלומדה, כתינוקות שנשבו. בנינו ונכדניו ידברו בשפה שחזרה לחיים, אך איבדה את נהר הדורות שבתוכו צמחה, צמצמה את האופק שבו היא פועלת, ותיבת התהודה שלה נאטמה. ●